

OBRAZ DETVY A JEJ OBYVATEĽOV V LITERÁRNYCH PRAMEŇOCH DRUHEJ POLOVICE DLHÉHO 19. STOROČIA

JÁN GOLIAN

*Ján Golian, Archív Banskobystrickej diecézy, Kapitulská 21, 974 01 Banská Bystrica,
e-mail: goliannes@gmail.com*

The aim of this paper is to explain, categorise and assess the image of the phenomenon of the Detva region and its population in the Slovak literary discourse in the 2nd half of the long 19th century. The image which began in Sládkovič's romantic poem *Detvan* created the canon of Detva and its population. These strongly positive characteristics gradually found a reflection in other literary works, travel guides, publications and even encyclopaedia. The man from Detva and his country became the prototype of an ideal Slovak not only in Slovak literature, but were positively pictured by Czech authors, lovers and admirers of Slovaks, as well. The image of an ideal Slovak, identified with the national heroes Jánošík or Martin Hudcovie, fundamentally changed at the end of the 19th century. This change was due to the Hungarian expert and political discourse, which considered the glorifying Slovak literary works and their heroes an unwanted element. The "man from Detva" thus became a dangerous criminal living in hardly accessible mountainous areas, where he avoided his duties against the State and society. The transformation of the image of a Slovak population group reflects the developments in the views by different groups of authors of the same topic that has become an up-to-date ethno-identification phenomenon thanks to increased interest.

Key words: Detva, Podpoľanie, long century, literary discourse, romanticising literature, image, stereotypisation

ÚVOD

Krajina medzi Tatrami a Dunajom bola v druhej polovici 19. storočia len čiastočne poznávaná a cestovateľov, maliarov či spisovateľov lákala stále málo známymi motívmi. Všeobecné poznanie o ďalekých krajoch a ich obyvateľoch sa čoraz pravidelnejšie objavovalo v dielach prozaikov, autorov odborných a umeleckých prác a novinárov. Jednou z tém, ktorú koncom 19. storočia začali rôzni autori reflektovať, bol aj obraz krajiny Podpoľania s jej najväčším a najznámejším sídlom – Detvou. Názov mestečka sa postupne stal synonymom tradičného slovenského kraja a jeho obyvatelia boli prezentovaní ako prototyp Slovákov. Obraz koreniaci v polovici 19. storočia bol tvorený

pod silným vplyvom doby a optikou autorov, ktorí ho spočiatku vykresľovali výlučne pozitívne. Táto silne podfarbená priaznivá interpretácia bola na konci predminulého storočia konfrontovaná s axiologicky protikladným negatívnym obrazom detvianskych záporných vlastností.

Jednotlivé pohľady na Detvu a jej obyvateľov boli do veľkej miery ovplyvňované autorom a dobovým diskurzom. Tieto faktory vytvárali istý druh stereotypu o detvianskej populácii, ktorý je modifikovaný pozitívnym či negatívnym emocionálnym zaťažením autora (Krekovičová, 2005b: 58). Objavujúce sa zásadné odlišnosti medzi obrazmi boli determinované pôvodom a vzťahom autora k skúmanému predmetu. Obraz je vytváraný v zmysle konštruktú, teda ako útvaru zloženého z viacerých prvkov. Tieto časti tvorili konkrétne pohľady autorov, ktorých delíme do viacerých skupín – podľa toho, ako na predmet svojho záujmu, teda na Detvu a Detvanov¹, pozerali a aký postoj voči nim prechovávali.

Ako prvú, hoci početne najmenšiu skupinu môžeme nájsť autorov, ktorí pochádzali z regiónu, preto vo svojich opisoch vytvárali obraz vlastného prostredia, teda krajiny a rodákov. Týchto niekoľko málo prameňov prepája spravidla pozitívny pohľad na predmetnú tému, ktorá prechádza do pozitívnej stereotypizácie. Do tejto skupiny možno zaradiť redaktora Jána Ferienčíka² a spisovateľa Ľuda Zelienuku.³ Ideovo a najmä obsahovo blízko k týmto autorom mala aj skupina spisovateľov slovenského pôvodu, ktorí v Detve našli, resp. vytvorili prototyp slovenskej krajiny. Ich pozitívne nastavenie a zobrazovanie tohto stredoslovenského regiónu a jeho obyvateľov vychádzal z prúdu národného hnutia, v ktorého kontexte bol definovaná slovenská identita. Títo autori sa s Detvanmi stotožňovali ako so „svojimi“, teda so skupinou, do ktorej sa zaraďovali aj oni sami. Spravidla išlo o etnický, jazykový či kultúrny princíp, pričom tieto charakteristiky doslova dominovali v slovenskej literatúre druhej polovice dlhého⁴ storočia. Z Detvana sa tak stával jeden z hlavných reprezentantov obrazu Slováka. Tomu bezpochyby položil základy Andrej Sládkovič⁵ a jeho zobrazenie dopĺňali Andrej Truchlý-Sytniansky,⁶ Peter Tomkuljak,⁷ Maximilián Hudec⁸ či Izidor

1 V texte používame termín Detvan, lebo v prameňoch bol spravidla takto označovaný obyvateľ Detvy a v súčasnosti je jediným spisovným pojmom.

2 Prispievateľ Slovenských novín vychádzajúcich v Budapešti pripravil v roku 1893 trilógiu svojho článku *Detva. Etnografické črty*. Rodák zo Zvolena (1863 – 1925) prežil podstatnú časť svojho detstva v Detve, preto sa s prostredím dokázal stotožniť. V dospelosti emigroval do Spojených štátov amerických, kde pracoval vo viacerých krajaných spolkoch a periodikách.

3 Literát a hlavne autor pre deti Ľudo Zelienuka (1917 – 1977), okrem iných používajúci aj pseudonym „Detvan“ či „Ujo z Detvy“, vydal svoje najznámejšie dielo pre dospelých, *Detvianska náтура*, na začiatku 60. rokov minulého storočia. Čerpal v ňom námety z obdobia svojho detstva, ktorého časť prežil na Podpoľaní.

4 Pod pojmom „dlhé“ 19. storočie sa v západnej historiografii chápe časový úsek od Veľkej francúzskej revolúcie do začiatku 1. svetovej vojny. Pre naše domáce (uhorské) reálie ho chápeme ako obdobie od vlády Jozefa II. do spomínanej „veľkej“ vojny.

5 Jeden z najhlavnejších predstaviteľov štúrovskej generácie (1820 – 1872) vytvoril na konci 40. rokov 19. storočia lyricko-epické dielo *Detvan*. To sa stalo nielen jednou z najznámejších romantických básní vôbec, ale položila aj základ k idealizovanému zobrazovaniu Detvy a jej obyvateľov.

6 Slovenský redaktor, novinár a spisovateľ (1841 – 1916) oživil počas svojho pôsobenia na mieste detvianskeho kaplána (1876 – 1878) romantické zobrazenie Detvanov vo svojom časopise *Orol*.

7 Publicista a organizátor národného života (1838 – 1894), v závere svojho života pôsobil ako farár v Detvianskej Hute, susediacej farnosti Detvy. Svoje pozitívne nastavenie voči rodákum z Podpoľania zosumarizoval v časopise *Tovaryšstvo*.

8 Študent z gymnázia v Modre v 50. rokoch 19. storočia. Jeho dielo sa našlo v študentskom rukopisnom časopise *Venec* v roku 1853, hoci niektoré jeho tvrdenia sú diskutabilné, je zrejmé, že pri svojom opise bol silne ovplyvnený Sládkovičovým dielom.

Žiak Somolický.⁹ K tomuto myšlienkovému prúdu autorov možno zaradiť aj tretiu skupinu, do ktorej patria predstavitelia českého, národne spriazneného, prostredia. Hoci sami neboli Slovákami, aj tak prispievali k pozitívnemu vykresľovaniu detvianskych vlastností, a tým aj k tvorbe obrazu Detvana ako hlavného nositeľa kladných vlastností. Nositeľmi tohto náhľadu boli Božena Němcová,¹⁰ Rudolf Pokorný,¹¹ František Sláma¹² a Emil Pacovský.¹³ Ako istá protiváha bola takto jednostranne budovaná charakteristika vyvažovaná pohľadom autorov, ktorí na predmet svojho opisu pozerali ako na „iných“ resp. „cudzích“. Hlavne etnicky a politicky maďarsky prislúchajúci autori sa voči všetkému slovenskému vymedzovali ako voči „inému“, teda nemaďarskému. Ako exemplárny príklad slúži Béla Grünwald.¹⁴ V jeho opise okolia Detvy a jej obyvateľov dominovali negatívne vlastnosti, ktoré boli výrazne hyperbolizované. Tie výraznejšie postupovali v zmysle definície „cudzieho“, čo bolo chápané ako nepriateľské, a teda prezentované s podfarbením silnej negatívnej stereotypizácie.¹⁵

Práca vychádza z pestrého fondu literárnych prameňov, ktoré spája obdobie vzniku, druhá polovica 19. a prelom 20. storočia. Medzi analyzovanými prácami predstavujú významnú skupinu beletristické práce, ktoré ako prvé tematizovali Detvu a Detvanov. Práve tie vytvorili obraz, ktorý bol v ďalšom období rozvíjaný ďalšími skupinami autorov. Tí z romantickej a následnej romantizujúcej poézie a prózy presunuli tému Detvy do dobovej publicistiky prezentovanej v prvom rade cestopisnými a náučnými článkami o neznámom či zaujímavom kraji na strednom Slovensku. Okrem toho sa s Detvou stretávame aj na stránkach českých a uhorských encyklopédií, ktoré svojim čitateľom prinášali na jednej strane stále romantizujúci obraz a na druhej strane vecnú charakteristiku krajiny. S rozmachom tohto žánru úzko súvisela aj vzrastajúca vedecká produkcia, ktorá sa témy Detvy dotýkala stále viac. Autori sa Detve venovali z hľadiska archeológie, histórie, jazyka či národopisu. Medzi týmito autormi najvýraznejšie zažiaril Karol Anton Medvecký,¹⁶ prispel však aj Jozef Škultéty¹⁷ či Ottó Herman.¹⁸ O Detvu na prelome storočí sa zaujímal aj významná skupina mladých maliarov, ktorí vo svojich dielach dotvárali obraz regiónu. Tieto vizuálne pramene síce do práce zaraďujeme iba na okraj, ako časť obrazovej prílohy, ale aj tieto

9 Spisovateľ a redaktor (1863 – 1918) vytvoril v satirickom časopise Černokňažník podstatne neskôr ako jeho ideový súpútnici idealizovaný obraz Detvanov. Išlo skôr o odpoveď na kritické hlasy voči Detvanom ako symbolu Slovákov.

10 Česká spisovateľka (1820 – 1862) viackrát navštívila Slovensko, o čom následne písala vo svojich cestopisoch. Hoci do Detvy nikdy nezavítala, i napriek tomu jej opis pripravila pre časopis Živa.

11 Spisovateľ a básnik (1853 – 1887) umrel v mladom veku, predtým stihol cestovať po slovenskej krajine a priniesť jej opis vo svojom dvojzväzkovom diele *Z potulek po Slovensku*.

12 Spisovateľ a politik (1850 – 1917) vo svojej knihe *Průvodce po Slovensku* priniesol síce viac informatívny, avšak opäť značne pozitívny vzťah k Detve a jej obyvateľom.

13 Maliar a neskorší publicista (1876 – 1948) prežil v Detve niekoľko letných prázdnin s úmyslom inšpirovať sa pre svoju tvorbu. Svoje zážitky zosumarizoval na stránkach časopisu Slovenské dielo.

14 Uhorský politik a publicista (1839 – 1891) mal síce slovenské korene, ale vo svojej organizačnej a literárnej práci utkvelo bojoval za jednotný maďarský národ. To dokazuje aj jeho prísne hodnotenie Detvanov v opise Zvolenskej župy.

15 Bližšie ku kategorizácii a praktickej ukážke na príklade pozri Krekovičová, Panczová (2013).

16 Slovenský spisovateľ a etnograf (1875 – 1937) pôsobil v rokoch 1899 – 1901 v Detve ako kaplán. Venoval sa hlavne národopisu detvianskeho obyvateľstva, svoje závery zosumarizoval do monografie *Detva*, vôbec prvej obecnej na území Slovenska, vydanéj v roku 1905.

17 Literát, jazykovedec a publicista (1853 – 1948) vo svojom krátkom článku v Slovenských Pohľadoch venoval teórii pôvodu detvianskeho obyvateľstva.

18 Maďarský prírodovedec, publicista a rodák z Brezna (1835 – 1914) sa pri svojej analýze vzorov detvianskych črpkov pristavil tiež pri teórii pôvodu obyvateľov Detvy a jej okolia.

práce výrazným spôsobom dotvárali formujúci sa obraz Detvy a Detvanov, pričom potvrdzujú jeho funkčnosť.

Už samotný názov a základná charakteristika dvoch podstatných pohľadov na tú istú problematiku prezentujú, že hodnotenie toho istého predmetu bude diametrálne odlišné. Pod vplyvom striedania sa týchto, miestami protirečivých, pohľadov vzniká viacvrstvový obraz, ktorý prostredníctvom vývoja autorskej optiky, literárnych druhov a ich foriem podliehal v čase výraznej premene. Tento obraz prezentuje autentické skúsenosti autorov a spoločne vytvára súčasť kolektívnej či skôr sociálnej pamäte, viazanej na určité sociálne vrstvy alebo príbuzné skupiny. Nad vznikajúcim stereotypom je vždy nadradený obraz, ktorého poňatie je postavené komplexnejšie. Niekedy môže byť obraz tvorený niekoľkými stereotypmi a inými príbuznými atribútmi. Stereotyp je úsudok spojený s presvedčením a jeho pôvod je prenášaný na jednotlivca ako výraz verejného názoru. Stereotypy vznikajú pod pozitívnym alebo negatívnym emocionálnym zaťažením, nezaoberajú sa faktami reality, časom sa stávajú stabilnými a opierajú sa o sprostredkovanú skúsenosť.

Text si kladie ambíciu definovať základné rysy a charakteristiky obrazu, ktorý sa o Detve a Detvanoch objavoval v literárnych prameňoch druhej polovice dlhého storočia. Obraz v zmysle vytvárania konštruktu je tvorený pozitívnym „svojím“ a negatívnym „cudzím“ hodnotením podľa pohľadu a nastavenia autora prameňa. V niektorých konkrétnych prípadoch sa tento diametrálne odlišný pohľad autora ukázkovo demonštruje, keď jedna skupina autorov považuje konkrétnu charakteristiku krajiny či obyvateľov za kladnú a obdivuhodnú, pričom druhá strana ju kritizuje a odsudzuje.

KORENE A TRADÍCIA FENOMÉNU DETVY

S generujúcim sa obrazom detvianskeho kraja a jeho obyvateľstva sa stretávame v širokej škále prác autorov dobového slovenského diskurzu. Hlavne od druhej polovice 19. storočia vznikali písomné artefakty o Podpoľaní tematizujúce miestny región a jeho populáciu. Pôvodná anonymita tohto kraja bola odkrývaná v encyklopedických a slovníkových prácach, v beletristickej literatúre, v cestopisoch či na stránkach rôznych periodík, ktoré sa v závere 19. storočia transformovali do výskumu viacerých vedných oblastí. Tieto diela v prípade Detvy vyústili do rozsiahlej a prelomovej monografie bývalého detvianskeho kaplána Karola Antona Medveckého. Práca sumarizovala nielen dovtedajší výskum o Detve a jej okolí, ale výraznou mierou k jej prínosu z hľadiska detvianskej etnografie prispel najmä mladý autor.¹⁹ Jeho dielom kulminoval záujem o nepoznaný a autentický región slovenského vidieka. Následne, aj vďaka Medveckého pútavému predstaveniu, sa stala Detva ešte viac atraktívnou, jej okolie a obyvatelia boli častejšie tematizovaní, čo pomáhalo vytvárať obraz Detvana ako typického Slováka.

Kraj pod vyhasnutou sopkou Poľana súčasne objavovali doboví vzdelanci a umelci, ktorí v mestečku i na vzdialenejších kopcoch a dolinách nachádzali svojrázne obyvateľstvo pútajúce ich záujem ešte aj po prvej svetovej vojne. Oblasť Podpoľania a okolie Detvy bolo pre cudzincov pútavé najmä vďaka neprebádanej prírode. Romantizujúcu predstavu krajiny ako prvý začal generovať A. Sládkovič:

¹⁹ O vzniku monografie *Detva* viac: Golian, 2015.

*Kto ste videli, slovenskí, bratia,
Tej Zbojníckej Poľany štít?
Skaliská, čo v oblakoch sa tratia,
Jak by nebo chcely schytiť:*
(Sládkovič, 1919: 24)

Táto interpretácia motivovala ďalších autorov k písaniu o podpolianskej prírode a tak k budovaniu dojmu, akoby sa na okolí na niekoľko storočí zastavil život.

O podpolianskom obyvateľstve sa dlhý čas viedli polemiky, odkiaľ ich charakteristické vlastnosti pochádzajú. Jedna z dišpút o pôvode tejto skupiny slovenského obyvateľstva sa odohrala na stránkach odborných periodík. Maďarský etnograf Ottó Herman vo svojej práci o pôvodných maďarských remeslách vysvetľoval aj pôvod detvianskeho obyvateľstva. O Detvanoch uviedol: „*dnes už vieme, že usadlíci z dôb kráľa Mateja prišli na Arpádovskú zem z Hercegoviny*“ (Herman, 1899: 270). Svoju hypotézu opieral o vzory na vyrezávaných detvianskych črpákoch, v ktorých nachádzal románske motívy. Táto interpretácia sa neopierala o pevné základy a slovenskými autormi, ktorým sa tvrdenie nepovzdávalo, bola odmietaná. Jedným z nich bol aj Jozef Škultéty (1900), ktorý Hermanovo tvrdenie vyvrátil na základe znakov detvianskeho nárečia a vysvetlením jeho jazykového pôvodu (Škultéty, 1900: 346).

Teóriu pôvodu detvianskeho obyvateľstva na základe nárečia pri svojom vedeckom záujme overoval aj autor monografie *Detva* K. A. Medvecký. Ten v liste Františkovi Šujanskému adresoval prosbu, aby v ukážkach detvianskej reči overil „*nejakie pozostatky juhoslovančiny*“ (List K. A. Medveckého F. Šujanskému zo 16. júla 1901). Z krátko však svoj predpoklad zvážil a ustúpil od neho: „*(...) iné, menovite juhoslované elementy v ňom nenachádzam, ani mojím vedomím nenašiel tam ešte nikto; snaha teda Detvanov odôvodniť z Bosny, Hercegoviny, nemá ani len rečového základu*“ (Medvecký, 1901: 149). Pre iný okruh autorov boli zaujímavejšie ako pôvod Detvanov ich mentalita, kultúrne a etnografické bohatstvo.

V tomto kontexte sa vynárajú otázky o podpolianskom obyvateľstve, prečo sa práve obraz miestneho rodáka stal symbolom typického Slováka, a prečo sa miestny jedinečný kroj (krátka mužská košeľa s odhaleným bruchom a nízky klobúk) stal charakteristikou slovenského oblečenia?²⁰ Rozšíreniu tejto reprezentácie Slováka pomohol v období dualizmu nástup a popularita karikatúr, ktoré predstavovali „*zhustený stereotyp*“ (Dudeková, 2012: 8-9). Na prelome 19. a 20. storočia sa Detva a jej obyvateľstvo stáva symbolom slovenskosti a detviansky ekvivalentom ku slovenskému. Význam regiónu je deklarovaný aj tým, že po mestečku spod Poľany a jeho obyvateľoch dostal pomenovanie spolok slovenských študentov v Prahe.²¹ Na Národopisnej výstave československej v roku 1895 sa objavili mnohé detvianske prvky, ako emblematické znaky slovenskej kultúry a národnosti. Činnosťou hlavne Pavla Socháňa a Dušana Jurkoviča sa s Detvou zoznámilo širšie vedecké, umelecké, ale i laické obecnstvo. To sa oboznámilo s detvianskym tradičným odevom, predmetmi dennej potreby či s ukážkami výrobkov a kultúrneho bohatstva regiónu. Čoraz významnejšie sa do povedomia verejnosti dostávalo Podpoľanie a Detvan bol častejšie zobrazovaný ako archetypálny Slováka. I preto sa detvianske kríže v 30. rokoch 20. storočia stali ozdobou symbolického cintorína obetí Vysokých Tatier a región Podpoľania opako-

²⁰ Bližšie: Darulová, 2006: 98.

²¹ Spolok bol založený v roku 1882.

vane inšpiroval slovenských maliarov ešte do polovice 20. storočia.²² Detva si v mezivojnovom období našla svoje pevné miesto aj v kinematografii ako symbol jedného z najtradičnejších regiónov Slovenska. Fotograf Karol Plicka sa k nej vracal ako k motívu svojich fotografií, ale aj pri nakrúcaní prvých filmov (napr. *Zem spieva*, 1933). K utvrdzovaniu paralely detvianske – slovenské (tradičné) pomohli aj divácky atraktívne a navštevované Folklórne slávnosti pod Poľanou organizované v Detve od roku 1966. Podobné prepojenie možno vidieť aj pri obľúbených cigaretách „Detvách“, ktoré patrili medzi najrozšírenejšie hlavne vďaka nízkej cene. Za zmienku stoja tiež znaky detvianskeho odevu (krátka košeľa, široký opasok, nízky klobúk) a fenotypu (spustené vrkoče – „kečky“) hlavných postáv kultovej animovanej rozprávky *Maťko a Kubko*. Až tu možno nájsť odtlačok fenoménu Detvy a jej prívlastkov do kultúry 20. storočia.

TVORCOVIA A ŠÍRITELIA OBRAZU DETVANA

Podpoliansku krajinu a najmä jej svojrázne obyvateľstvo ako prvý umelecky stvárnil a preslávil príslušník štúrovskej generácie Andrej Sládkovič. V jednej zo svojich najslávnejších básnických skladieb vytvoril romantický prototyp a vzor Slováka, pre ktorého si vybral obyvateľa z Podpoľania. Lyricko-epická skladba *Detvan* prezentovala ideálnu postavu silného, spravodlivého a dobrosrdečného Slováka. Hlavná postava – Martin Hudcovie, rodiaca sa pod autorovým perom v rokoch 1845 až 1847 – reprezentuje všetky dobré vlastnosti romantického hrdinu. Jej interpretácia na historickom pozadí príbehu o spravodlivom kráľovi Matejovi (Korvínovi) vytvorila o Detvanoch solídny základ pre ich ďalšiu pozitívnu stereotypizáciu. Obraz vznikol v koncepcii romantického diskurzu národných hnutí, ktorý spĺňa funkciu národno-reprezentatívnych symbolov prerastajúcich až do súčasnosti (Krekovičová, 2005a: 14). Vďaka Sládkovičovmu dielu sa detviansky (podpoliansky) kroj stal symbolom národného odevu. Detvianske charakteristické atribúty – valaška, široký opasok či fujara boli prepájané s národnými – zbojníctvom, pastierstvom či Jánošíkom (Škvarna, 2004: 108–109).

Príbuzné predstavy o Detve a jej obyvateľoch vyplývajúce z romantickej literatúry, ktoré vykresľovali Detvanov ako ideálnych Slovákov, sa postupne odtláčali aj do ďalších žánrov. Podobný obraz ponúkajú napríklad cestopisné pamäti Rudolfa Pokorného, Františka Slámu a Boženy Němcovej. Tá po dnešnom Slovensku cestovala v polovici 50. rokov 19. storočia. Jej interpretácia krajiny a obyvateľstva bola publikovaná v časopise *Živa* v roku 1859. Němcová pritom Detvu nikdy nenavštívila, ale do svojho cestopisu ju zaradila ako ukážku pripravovanej ďalšej cesty „*vyjítzdku přes Dětvu na Lučenec*“, ktorej sa však už nedožila. Genézu svojho obrazu okolia Zvolena opísala svojmu slovenskému spolupracovníkovi Gustávovi Kazimírovi Zechenterovi-Laskomerskému: „*Podala jsem stručný přehled celé stolice, řídíc se v tom dílem co jsem sama viděla, dílem od Vás a p. Chalupky slyšela a některé věci jsem použila z Zipsera a Čaploviče*“ (Haluzický, 1952: 252, 287).

Vo vlne doznievajúceho romantizmu publikoval v roku 1876 časopis *Orol* článok detvianskeho kaplána, spisovateľa a redaktora Andreja Truchlého-Sytnianskeho. Rodák zo Svätého Antola bol v 70. rokoch 19. storočia jedným z najvýznamnejších slovenských redaktorov a vydavateľov beletristických diel. Vo svojej literárnej práci sa

²² Diela napr. Miloša Alexandra Bazovského – „*Lazník*“ alebo Martina Benku „*V spurnom kroku*“.

však úzko prikláňal k už prekonanému romantizmu. V kontexte tejto orientácie napísal aj spomínaný článok o svojom aktuálnom pôsobisku (Mráz, 1945). Na prelome 19. a 20. storočia sa o Detve čitateľa mohli dozvedieť aj z viacerých encyklopedických diel (Dětva, 1893: 427; Gyetva, 1895: 409; Gyetva, 1913: 166; Chrástek, 1862: 153–154). Tie vo svojich heslách prinášali nielen základnú charakteristiku geografických podmienok, ale napríklad *Riegrov Slovník naučný* (1862) a *Ottův slovník naučný* (1893) rozvíjali romantizujúcu interpretáciu regiónu a jeho obyvateľov. Druhý menovaný slovník vznikajúci v 90. rokoch 19. storočia nekriticky preberal závery jednak od B. Němcovej, ktorá „*život a mravy Dětvanů líčí pěkně a věrně*“, a rovnako aj od A. Sládkoviča, ktorý „*vybral si odtud postavy k své básni*“. Interpretácia romantických autorov teda silne inšpirovala náučný slovník vznikajúci až po niekoľkých desaťročiach.

Reprezentácia Detvy a jej obyvateľstva bola z nového, vedeckého hľadiska deskribovaná v diele o etnografickom bohatstve regiónu, ktoré priniesol Ján Ferienčík na stránkach *Slovenských novín* z roku 1893. Spisovateľ a publicista, ktorý v Detve ako dieťa strávil niekoľko rokov, vypracoval rozsiahly materiál o Podpoľaní a jeho obyvateľstve pre spomínané periodikum, v ktorom pôsobil ako redaktor. V rovnakom roku vyšiel aj článok od Petra Tomkuljaka v časopise *Tovaryšstvo*. P. Tomkuljak pôsobil ako farár v Detvianskej Hute v rokoch 1878 až 1893. Na túto chudobnú a od svojich spolupracovníkov odrezanú farnosť sa dostal za trest pre svoju slovenskú publicistic-kú a organizačnú činnosť. Podpoľianskemu regiónu sa v článku na stranách časopisu *Slovenské dielo* venoval akademický maliar Emil Pacovský (1910). Umelec pochádzajúci zo vzdelanej rodiny úradníka ako absolvent Akadémií výtvarných umení pôsobil v rokoch 1901 až 1907 na Slovensku. Detvu navštívil prvýkrát ako 22-ročný spolu s Jaroslavom Augustom. Podpoľanie si obľúbil a často ho prezentoval vo svojej tvorbe, v ktorej oživoval romantickú ideu diela A. Sládkoviča. Detvanov považoval za prototyp Slovákov, ktorí však pod vplyvom modernizujúcej sa doby už aj na roztratených lazoch „*vymierajú*“, teda globalizujú.²³

Do Detvy bol najskôr kaplánom Medveckým pozvaný J. Augusta, ktorý priviedol na Podpoľanie E. Pacovského. Oboch tento kraj tak nadchol, že postupne s nimi prichádzali ďalší mladí kolegovia – najmä z Mníchova a Prahy.²⁴ Maliari mali v úmysle založiť detviansku maliarsku kolóniu, podľa vzoru podobných dobových projektov na západe Európy. Detvu preslávila spoločná moravsko-slovenská výstava v Hodoníne v roku 1902 a o rok neskôr výstava uhorsko-slovenských maliarov v Žiline, tie však na vytvorenie výtvarného združenia v Detve nestačili (Hapák, 1986: 393). Táto snaha však položila základy pre založenie *Grupy uhorskoslovenských maliarov*. Mladým autorom, žiaľ, na Podpoľaní nepriali pri ich tvorbe podmienky. Okrem chýbajúcich ateliérov im prácu zneprijemňovali aj nevyhovujúce podmienky ubytovania, nedôvera zo strany obyvateľov a miestnych úradov (Pisoň, 1969: 168).

Región a jeho históriu, obyvateľstvo, kultúru a zvyky najkomplexnejšie študoval už spomínaný detviansky kaplán Karol Anton Medvecký. Rodák z oravskej Dolnej Lehoty absolvoval teologické štúdium v bohosloveckom seminári v Banskej Bystrici

23 Citované podľa článku Janka Alexyho v bližšie neidentifikovanom periodiku: J. A. *Umelec objavuje Detvu*. Uložený v Archíve Slovenskej národnej galérie, fond Emil Pacovský, V. Tlačený materiál, sign. 11 C 46.

24 Podpoľanie navštívili a maliarsky tu tvorili aj Ludvík Strimpl, Oto Otmar, Otakar Vaňáč, August Satra, Otakar Štáfl, Hans Mach, Joža Úprka, Miloš Jiránek a Antonín Brunner.

V nedeľu pred kostolom. Obraz Jaroslava Augustu z roku 1900. Dielo pochádza zo zbierok SNM v Martine, ev. č. KH-823.

a v roku 1899 bol vysvätený za kňaza. Jeho prvým pôsobiskom bola Detva, kde strávil dva roky a tento pobyt ho inšpiroval k napísaniu monografickej práce o dejinách a národopise ľudu na Podpoľaní. Publikáciu tvoril za povzbudzovania a vedenia svojho mentora a učiteľa Andreja Kmeťa a kniha vyšla v roku 1905 (Medvecký, 1905).²⁵ Ako kaplán sa nakrátko ešte raz vrátil na Podpoľanie, keď v Detsvianskej Hute pôsobil v roku 1903. S nálepkou „pansláv“ mal v podpoľianskom kraji pri svojom druhom pôsobení problémy so svojím farárom Antonom Kúdelkom:

Zlý osud hnal ma na Detsviansku Hutu. Princípál, bárs kedysi môj per-tu priateľ, požiadany o to z biskupskej kancelárie, zachádzal so mnou ako s trestancom. Zakázal mi s kýmkoľvek vonkajším, či domácim sa rozprávať. Pre moju prvú, tam povedanú kázeň, ma znosil pred ľuďom ako malého žiačika, takže som bol za krátky čas najmôjšieho utrpenia nervove úplne zničený. (...) Odchod z Huty bol mi ovšem vykúpením. (Medvecký, 1935: 46-47)

²⁵ Okrem toho o Detve napísal niekoľko kratších prác: Medvecký, 1901: 144–152; Medvecký, 1907: 367–375; Medvecký, 1913.

Mladý kňaz prežíval spomínané peripetie i preto, že vo svojej národopisnej práci sa venoval téme obyvateľstva spod Poľany, čím neustále pozitívne predstavoval slovenskú kultúru a tradície, čo nekorešpondovalo so štátnym, maďarským, videním súvislostí, s ktorým bol stotožnený aj farár Kúdelka.

Medveckého vášeň k histórii sa prejavovala už počas študentských rokov, keď vynikal v osvetovej, zberateľskej a literárnej práci. Patril medzi najaktívnejších členov Muzeálnej slovenskej spoločnosti, kde úzko spolupracoval práve s jej predsedom Andrejom Kmeťom. Svoju etnografickú a zberateľskú činnosť zúročil pri tvorbe spomínanej monografie (Golian, 2015: 358–360). O svojej práci po 30 rokoch ako čerstvý šesťdesiatnik napísal:

Detviansky ľudový život ma od prvopočiatku okúzľoval a robil som si o mojich pozorovaniach usilovne poznámky, ktoré som neskorej spracoval v monografii Detvy. Tisíc kusový náklad sa za rok rozpredal. Obecenstvo dodnes súri II. vydanie tejto prvej, ilustrovanej, väčšej knihy slovenskej. V jadre dobrý, úprimný, zbožný a umeňamilovný detviansky ľud ostáva mi i po desaťročiach predmetom mojej zvláštnej lásky, s ktorou neprestávam jeho ďalšie osudy sledovať. Čím väčšia bola moja úradná zamestnanosť, tým intenzívnejšie som pracoval a len po nociach napísal som spomenutú už „Detvu“. (Medvecký, 1935: 31)

Čitatelia sa druhého vydania Detvy už za života Medveckého nedočkali. Reprint jeho monografie sa objavil až po 90 rokoch od prvého vydania.²⁶

Ukážku pozitívnych vlastností detvianskeho obyvateľstva prinieslo beletrizované dielo Ľuda Zelienuku *Detvianska nátura* (1961). Hoci dielo bolo výrazne mladšie ako ostatné literárne pramene, autor sa v ňom retrospektívne vracia do obdobia prelomu 19. a 20. storočia. Pri jeho interpretácii však musíme byť opatrní, lebo nejde o odborný text a – ako autor sám priznal vo svojom rozprávaní: „*kde-tu dačo pridral, alebo ubral, ako je to už zvykom v rozprávaní ľudových rozprávačov*“ (Zelienka, 1961: 217). Prelomu predminulého a minulého storočia sa dotýkajú aj citované výpovede Detvanov publikované jednak v Medveckého *Monografii* a podobne aj v obecnej publikácii J. Zemka z roku 1988. Spomienky detvianskeho obyvateľstva dopĺňa aj vlastný výskum miestnych pamätníkov metódou *oral history*.

Spomínané pramene vznikali spravidla pod silným pozitívnym dojmom z krajiny pod Poľanou a jej obyvateľov. Autori, ktorí z kraja pochádzali, alebo v ňom pôsobili, navštívili, či dokonca písali o ňom bez osobnej skúsenosti, sa s Detvanmi stotožnili ako so „svojimi“. Preto v mnohých z nich nachádzame silne pozitívnu stereotypizáciu a šírenie kladného obrazu o Detve.

Diametrálne odlišný obraz podpoľianskeho obyvateľstva prezentoval na konci 80. rokov 19. storočia bývalý zvolenský podžupan a poslanec uhorského parlamentu za liberálnu stranu Béla Grünwald. Ten bol z hľadiska slovenský národovcov hodnotený ako jeden z najprísnejších „maďarizátorov“, vo svojej národnostnej a politickej orientácii netoleroval žiadne nemaďarské jazykové, kultúrne či vzdelávacie aktivity. Bol hlavným iniciátorom zrušenia Matice slovenskej a zakázania činnosti troch slovenských gymnázií. Na druhej strane bol zasa istou skupinou v maďarskom prostredí označovaný za „pansláva“, pretože jeho matka bola Slovenka (Krekovičová, Panczová, 2013: 51). Asi aj preto vo svojich hodnoteniach vystupoval ešte kritickejšie a prí-

²⁶ Medvecký, 1995.

snejšie ako jeho etnicky a hlavne politicky spriaznení spolupracovníci. Slovenské obyvateľstvo plánoval komplexne asimilovať s maďarským, a preto sa jeho meno stalo synonymom násilnej maďarizačnej štátnej politiky (*Horný vidiek – Felvidék*, 2014: 14–20). Na zasadnutí Štatistického a Národohospodárskeho výboru Maďarskej akadémie vied 22. marca 1887 prezentoval svoju prednášku o Zvolenskej župe. Tá bola publikovaná v diele *Megyei monografiák*, v ktorom svojou kritickou optikou hodnotil zaostalosť Slovákov (Grünwald, 1891: 3–7). Tento typ obrazu „cudzieho“ Podpoľania má znaky predsudku s prvkami antipatie, ktorého súčasťou sú mnohé zaujaté generalizácie s emotívnym podtónom (Krekovičová, 2005b: 56–57). V charakteristike zvolenského podžupana sa stretávame dokonca s prejavmi diskriminácie, ktoré spolu so stereotypizáciou a vytváraním predsudku úzko súvisia (Krekovičová, 2005a: 12).

Šíreniu správ, obrazov a stereotypov výrazne pomohol nástup nového média, ktorým bola tlač. Popri nej pomáhala tvorbe a prenikaniu na verejnosť literatúra, najmä beletria, stále populárne cestopisné práce a etnografické, resp. národopisné štúdie, ktoré sa snažili prinášať vedecké závery. Tvorbe stereotypov pomáhali aj politické aktivity – písomné a ústne prejavy, využívajúce najčastejšie predsudky, čo bol nakoniec aj prípad detvianskeho obrazu (Dudeková, 2012: 10).

„DETVA NIE JE DEDINA ... DETVA JE KRAJ!“²⁷

Jedna z najčastejšie tematizovaných súčastí detvianskeho obrazu bola krajina, v ktorej Detva a jej lazy ležia. Roztratené samoty – lazy na hornatých svahoch vyhasnutej sopky fascinovali mnohých cudzincov i miestnych rodákov. Hornatý kraj ako dominantnú charakteristiku Detvy zvolil rodák z neďalekej Očovej Matej Bel (1736). Končiny slávnej Poľany prepájali Belovu rodnú dedinu s centrom podpoľianskej lazovej oblasti a autor ju označil za takú rozľahlú, že nie je celkom známa ani miestnym obyvateľom (Bel, 1736: 374). Roztratenosť a vzdialenosť jednotlivých usadlostí prezentoval ako tradičné vlastnosti regiónu a miestneho spôsobu života. Charakteristika oblasti Podpoľania z tretej dekády 19. storočia podľa Jána Čaploviča (1997) predstavovala Detvu ako najľudnatejšie trhové mestečko vo Zvolenskej stolici. Rastúcu populáciu a jej charakteristickú sídelnú štruktúru Čaplovič popísal ako kraj, kde „*polovica je rozložená po úbočiach na lazoch, kde majú všetci gazdovia pozemky okolo svojich domovov*“ (Čaplovič, 1997: 31).

Romantický obraz o Podpoľaní sa formuje v období, v ktorom sa objavuje literárny záujem o región a kde tkvejú i korene neskoršieho odborného záujmu. Po svojej štvrtej ceste po Slovensku v roku 1855, počas ktorej navštívila okolie Zvolena, opisovala Detvu a jej lazy, hoci sa tam nezastavila, aj Božena Němcová (1859). Spisovateľka sa vo svojom opise venovala miestnemu riedko osídlenému regiónu: „*místa na sklonku vrchu, vykolčená, zoraná; na každom lazú, obyčejne uprostred polí, jsou chýže, v nichž bydlí sedláci, každá rodina pro sebe. Roztroušená ta stavení velmi pěkně vyhlížejí*“ (Němcová, 1859: 2). Němcovej interpretácia detvianských lazov spolu s jednoducho žijúcim obyvateľstvom pôsobila romanticky. Jej podanie reality bolo však silne literárne a dobovo podfarbené, o každodennom neľahkom živote obyvateľov sa autorka nezmieňovala. Podobne romantizujúci obraz o Podpoľaní nachádzame v rukopisnom diele, v študentskom časopise *Venec*, kde autor Maximilián Hudec zdô-

²⁷ Pacovský, 1910: 232–233.

Samoty (lazy). Obraz Otakara Štáfla. Zdroj: Dětva. Cyklus obrazů O. Štáfla z uherského Slovácka (1913). Praha, Politika.

razňoval až kráľovskú dominanciu pohoria Poľany. Pod týmto masívom podľa slov autora leží „na rovinke, a to práve na prostriedku” mestečko s vyše 100 slamenými domčekmi. Hudec vo svojej charakteristike priradil Detve titul najkrajšieho mesta (Hudec, 11–12). V podobnom duchu, determinovanom dobou a štylizovanom v exaktnom jazyku, bola charakteristika podpolianskej krajiny v Riegrovom naučnom slovníku (1862). V ňom bolo o mestečku uvedené, že sa „skládá z roztroušených laz čili osamotněných domů a hospodářských s příležitostmi zahradami, rolemi a lukami, jež na místě vyrubaných pralesů povstaly“ (Chrásťek, 1862: 153–154).

O roztratenom osídlení Podpoľania sa bez prílišného citového podfarbovania, no pod vplyvom pozitívnych dojmov vyjadril na prelome 19. a 20. storočia aj Némcovej krajan maliar E. Pacovský (1910): „*Detva nie je ani dedina, ani mestečko, ani mesto, ale Detva je kraj!*” Podľa mladého umelca tak veľa Detvanov nemohlo obývať „*chalupami nebo domky úzce vymezené a omezené oblasti*“. Pacovský takto predstavil lazničke obydlia rozložené na poliach a pastvinách pod rozľahlou Poľanou. Detvu vykreslil ako veľkú dedinu s dvoma námestiami, z ktorých jedno určovali dva rady domov hlavnej ulice a druhé, menšie, sa nachádzalo pri kostole. Cesty cez celé mestečko podľa Pacovského neboli nikde dláždené a počas dažďov prinášalo ich blato mierne komplikácie a v čase sucha zasa prach podobný „*tomu saharskému*“ (Pacovský, 1910:

232–233). Detvu predeľoval potok, ponad ktorý boli postavené drevené mosty. Tie často nevydržali nápor mohutnej vody topiacej sa z vrchov Poľany či počas dlhotrvajúcich dažďov. Voda v potoku na prelome 19. a 20. storočia už pitná nebola, keďže si k nemu našli svoju cestu potôčky hnojovky a močovky z okolitých dvorov.

„DETVANIA [SA] Z OHLADU OBYDLIA NA DVOJE DELIA, TOTIŽ NA MEŠŤANOV A LAZNÍKOV“²⁸

Pri obraze detvianskeho obyvateľstva nachádzame dva základné rozdiely, ktoré boli determinované odlišným spôsobom života na Podpoľaní. Menšia, avšak vplyvnejšia časť obyvateľstva žila v rastúcom centre regiónu, v mestečku Detva. Tá početne väčšia bola usadená na roztratených lazoch, ktoré nemali s modernizujúcim sa mestečkom úzky kontakt. Rozdiely medzi oboma skupinami obyvateľstva zostávali hlboko vryté v mysliach obyvateľov Podpoľania ešte v rokoch prvej Československej republiky. Vtedy ešte stále chodievali obyvatelia z lazov do detvianskeho kostola bosí a pri farskej studni si umývali svoje špinavé nohy. Obyvatelia mestečka pozerali s istou dávkou opovrhnutia na týchto zvláštnych ľudí, ktorí si nemohli dovoliť kúpiť ani sviatočné topánky (N. Krnáčová, osobná komunikácia, 3. novembra 2013).

Cudzinci, ktorých inšpiroval detviansky prototyp človeka, nachádzali jeho verný obraz v populácii na roztratených lazoch, v mestečku sa už vytrácal. Pôvod základných rozdielov medzi obyvateľmi mestečka a lazníkmi sa už v poslednej tretine 19. storočia odôvodňoval na základe geografických diferencií regiónu: „*Detvanské obyvateľstvo delí sa na dve hlavné časti; jedna z nich žije v mestečku samom, druhá, ale síce počtom oveľa silnejšia, v jednotlivých, medzi horami roztratených domoch, tak zvaných lazoch*“ (Detva, 1869: 282). Mentálne rozdiely medzi dvoma typmi Podpoľancov tematizoval M. Hudec. Lazníci žijúci v domčekoch v horách pôsobili dojmom divších, neohrabaných ľudí žijúcich celý život bez kontaktu s ľuďmi z iného ako svojho prostredia. Podľa autora sú mladí muži žijúci na lazoch chránení od práce v lesoch, a dokonca nie sú vystavení ani žiadnej práci na domácom hospodárstve. S touto ochranou pred fyzickou námahou podľa slov autora súvisí vysoký vzrast Detvanov. Tu sa už s autorom dá súhlasiť len veľmi ťažko, aj pre to, čo sa o práci detí dozvedáme z iných prameňov o miestnej populácii. Hudec sa bližšie nevenoval obrazu obyvateľov mestečka, uviedol len príklad rozdielu v štruktúre bývania, kde „*sa Detvania z ohľadu obydľia na dvoje delia, totiž na mešťanov a lazníkov*“ (Hudec: 21). Načrtnuté rozdiely medzi lazmi a Detvou, ale i medzi jednotlivými osadami navzájom, vznikali na základe odlišných prírodných podmienok.²⁹

Prírodnými rozdielmi v krajine a v spôsobe obživy sa medzi „Detvanmi“ a „lazníkmi“ prehlbovalo vzájomné rozdelenie. Obyvatelia mestečka sa postupne nadradovali nad ľuďmi z lazov a časom sa pomenovanie *lazník* spájalo s negatívnou konotáciou či dokonca sa stalo pejoratívom. Lazníci zostávali v očiach obyvateľov mestečka „divokí a svojiskí“, čo potvrdzuje aj miestna ľudová slovesnosť demonštrovaná v piesňach, ktoré sa v Detve ešte dnes uchovali v kolektívnej pamäti: „*Detvan som ja Detvan s lazníci kamarát, keď chytím lazníka, hodím ho o garád.*“ Na druhej strane lazníci,

²⁸ Hudec: 21.

²⁹ Niektoré lazy vznikli vo vysokých nadmorských výškach (Biele Vody 1 010 m.n.m., Vrch Slatina 955 m.n.m.), zatiaľ čo podmienky Detvy boli výrazne priaznivejšie (okolo 400 m.n.m.). Celkovo na prelome 19. a 20. storočia tvorili lazníci až 72 % všetkých obyvateľov na Podpoľaní (Pisoň, 1969: 154).

najmä majitelia rozsiahlych gazdovstiev, pozerali na obyvateľov mesta ako na *chudobu*, až do takej miery, že nimi opovrhovali. Z týchto dôvodov ešte do začiatku minulého storočia boli nemysliteľné sobáše, ktoré by prepájali obe skupiny Podpoľancov (V. Hojčová, osobná komunikácia, 30. januára 2014).

Spôsob života lazníka predstavoval v niektorých prípadoch až neprekonateľnú bariéru na ceste k prijatiu hrdými detvianskymi gazdami. Viaceré opisy života na lazoch dokazujú, že obyvatelia samôť neraz zdieľali svoje obydlie s hospodárskymi zvieratami. Tento jav bol rozšírený najmä v zimných mesiacoch, keď v maštaliach ohrozovali život mláďat a osôh z chovu zvierat najmä silné mrazy: „*V izbe drží Detvan spiecky cez zimu, aby vraj vajcia niesly a v mnohých domoch i v izbe chovajú svine, totiž dávajú im len tam žrať; okotenu ovcu i s jahňatom donesie Detvan do izby a tam ju drží za niekoľko dní. Potom nie div, že v niektorej takejto izbe jesto blata na prst*“ (Ferienčík, 1893a: 3). Z citovaných opisov vyplýva, že jednoduché detvianske obyvateľstvo uprednostňovalo potreby vlastného hospodárstva pred kultúrnejšou formou bývania, ktorú praktikovala moderná spoločnosť.

I napriek vzájomnému odsudzovaniu a napätiu medzi oboma typmi Detvanov sa práve lazníci stávali symbolom Podpoľania a ich „nepoškrvnená krajina a duša“ lákala k záujmu o Detvu. K. A. Medveckému v pamäti utkveli „*originálne typy lazníkov*“ a „*lazy sa stali okúzľujúcim svetom*“, na ktorý spomínal celý svoj život (Medvecký, 1935: 33). Tento kraj sa teda stával lákadlom pre vzdelancov z najrôznejších odvetví či pre zvedavcov a cestovateľov.

„... ŽIJE SI NÁŠ LUD SLOVENSKÝ, LUD DOBRÝ, LUD ŠPATNOKRÁSNY, LUD SVIEŽI, SILNÝ“³⁰

Obraz Detvy a jej obyvateľov bol častou témou autorov dobového slovenského diskurzu. Už rozdielnosť Podpoľancov, hrdých mešťanov, a ich susedov z okolitých roztratených lazov, mnohokrát nevzdelaných, tvrdo pracujúcich roľníkov, pastierov, sklárov či drevorubačov, vzbudzoval u prichádzajúcich návštevníkov údiv (Pacovský, 1910: 233). Zidealizovaný obraz Detvana sa zrodil v básnickej predstavivosti Andreja Sládkoviča v postave *Martina* (Sládkovič, 1919). Pri návšteve Detvy spozoroval „*statných a sebavedomých Detvanov*“, pri ktorých si spomenul na povesti o ich statočnosti. V Detvanoch videl stelesnené „*Štúrove slová o ľuďe, ktorý si zachoval starodávne zvyky a pôvod*“. Ľudová kultúra mala nenahraditeľný význam pre formovanie obrazu Slovenska a Slovákov v 19. storočí. Aj preto bola detvianska ľudová kultúra ústrednou témou ďalších interpretácií. Sládkovič súčasne literárne oživil staršiu povesť o účasti mladých Slovákov a Srbov, ktorí tvorili významnú časť Čierneho pluku kráľa Mateja Korvína (Kleinschnitzová, 1928: 204–212). Tento mýtus pripísal rodákovi z Detvy, čím zdôraznil svoju snahu o heroizáciu miestneho ľudu žijúceho v nedotknutej prírode. Hrdina z lyricko-epickej básne vydané v roku 1853 sa v nasledujúcich rokoch stal zdrojom posily vlasteneckého nadšenia mládeže a báseň jedným z najdôležitejších štúrovských diel.

Účasť Detvanov v Čiernom pluku sa následne objavovala v ďalších dielach romantizujúcej literatúry. O to zvláštnejším je však fakt, že obyvatelia z Podpoľania boli takto opisovaní aj v encyklopedickom diele Riegrovho slovníka naučného (1862): „*kr. Matiaš Korvin do čierneho sboru (legio nigra) svého větším dílem mužstvo okolí Dět-*

³⁰ Truchlý, 1876: 150.

vanského prijímal“ (Chrástek, 1862: 153). Autorom hesla v slovníku bol profesor cirkevných dejín banskobystriického kňazského seminára, prvý tajomník Matice slovenskej a významný slovenský biograf druhej polovice 19. storočia Michal Chrástek. Ešte zarážajúcejšie je však prebratie tejto informácie do Ottovho naučného slovníka (1893), ktorý bol vydaný o 30 rokov neskôr: „z nich vybíral si Matáš Korvín svou loveckou družinu a doplňoval svůj černý pluk (legio nigra).“ (Dětva, 1893: 428). Do spomínanej romantickej kategórie prameňov možno zaradiť článok publikovaný na stránkach časopisu *Obzor* (1869). V ňom bola táto informácia dokonca uvedená ako doplňujúci historický fakt k charakteristike detvianskeho obyvateľstva, čím autor článku odôvodnil odvahu a silu miestnych mužov.³¹ V literatúre bol Čierny pluk viažuci sa k Detve oživovaný ešte v 80. rokoch 19. storočia rukou Svetozára Hurbana-Vajanského (1884). Vo svojej krátkej básni si povzdychol veršom: „Kedy osvobodí, Boh slovenské ruky, kedy Detva zrodí pre nás Čierne pluky?“³² (Hurban-Vajanský, 1884: 53). Vo verši však možno hľadať skôr akési oživovanie romantickej tradície, ktorá sa z dobovej literatúry už vytratila.

Aj pre tieto oživované príbehy sa Sládkovičov hrdina Martin Hudcovie ako romantický prototyp Detvana viazal k výraznejšiemu ľudovému hrdinovi – Jurajovi Jánošíkovi. Podľa tradovaných povestí sa nejaké obdobie svojho života v lesoch Poľany ukrýval so svojou družinou aj tento slávny ľudový hrdina. Pri úteku z Liptova na Gemer do Veporských vrchov údajne „zašvihol“ aj na Poľanu (Tomkuljak, 1893: 213). Podľa spomienok bol u obyvateľstva tento hrdina veľmi obľúbený: „Detvanov hrdina je Jánošík. Tohoto spomína všade a často prirovnáva seba ku nemu. O Jánošíkovi bude rozprávať celý deň a vždy nové a nové veci. Vie, kde má poklady zakopané, pozná dľa mena všetkých jeho kamarátov a vie jako sa pokladov Jánošíkových možno zmocniť“ (Ferienčík, 1893b: 1).

Detvania sa teda sami stotožňovali s romantickým hrdinom, v ktorého idealizovanom obraze radi videli seba, ako príklad vzoprenia sa voči nespravodlivosti. Jánošíkovský mýtus bol v spoločnosti vedome živý, heroizovaný a stotožňovaný s národným hrdinom Slovákov. Zbojnicky kapitán sa stal autoidentifikačným znakom obyvateľstva spod Tatier spojeným s rozšíreným kultom chudoby.³³ Detvania sa sebaidentifikovali ako „hôrni chlapci“, dobre známi z mnohých tunajších rozprávok, povestí a piesní. Príbuznou charakteristickou vlastnosťou Detvana bol tvrdý život a podmienky obživy, s čím sa miestny obyvateľ dokázal vyrovať len ako človek plný hrdosti a mužnosti, ku ktorému patrila aj potreba vzopreniu sa panskej moci. K týmto črtám sa pridávala aj ďalšia detvianska charakteristika, ktorou bola šikovnosť a umnosť, spojená so zmyslom pre humor. Najväčším výkonom v živote Podpoľancov bolo „prejsť cez rozum“ zvolenským pánom (Pisoň, 1969: 159).

Idealizovaný obraz ľudu z Podpoľania predstavil aj Andrej Truchlý-Sytniansky (1876), ktorý sa odvolával najmä na dielo Andreja Sládkoviča. Romantický obraz kraja a jeho obyvateľov bol vtedajším detvianskym kaplánom prezentovaný ešte v polovici 70. rokov 19. storočia: „A v tých dolínkách a v tých dedinôčkach, ktoré tvoria vospolne matičku Detvu, žije si náš ľud slovenský, ľud dobrý, ľud špatnokrásny, ľud

31 Význam „Čierneho sboru“, ktorý „pozostával výlučne z mužstva povyberaného“ z Podpoľania bol zvýraznený doplňujúcou informáciou, že „iba potom šiel do boja, keď nebezpečie porážky nastávalo, aby dal veciam lepší obrat“ (Dětva, 1869: 282).

32 Podčiarknuté v origináli.

33 Tento obraz bol naďalej rozširovaný po vzniku Československej republiky a najmä po roku 1945 v kontexte ideológie presahujúcej do vznikajúcej kultúry (Krekovičová, 2005a: 73).

svieži, silný“ (Truchlý, 1876: 150). Tu možno vidieť už etablovaný obraz o Detvanoch ako o jednoduchých ľuďoch pochádzajúcich z lona panenskej prírody v podhorských oblastiach, ktoré ich vychovali k dobrému a spravodlivému životu.

Ďalšou vlastnosťou tradične pripisovanou Podpoľancom bola ich naviazanosť na rodný kraj. Podľa Petra Tomkuljaka (1893) sa Detvan „*húževnato drží svojej domoviny*“. Ako dôkaz pre svoje tvrdenie použil skutočnosť, že vo víre silného vystaňovalectva sa z Podpoľania do zámoria vystaňovalo za prácou len veľmi málo ľudí. Priznáva, že Detvania sa vystaňovali do iných stolíc za prácou, ale neodišli z Uhorska. Okrem tejto vernosti vlasti boli podľa autora obyvatelia Podpoľania naviazaní na svoje náboženstvo, čo autor dokladá starým prísloviem: „*Ukiaz Detvanovi zástavu a zavedieš ho i do Jeruzalema*“ (Tomkuljak, 1893: 212). Tomkuljak sa zmieňuje zrejme aj o náboženských púťach z Podpoľania do vzdialenejších pútnických miest v Poľsku, do Krakova a Čenstochovej. Najčastejšie však Detvania chodili na mariánske pútnické miesto na Starých Horách.³⁴

Zbožnosť podpoľianskeho ľudu podľa J. Ferienčíka (1893a) paradoxne umocňovala roztratenosť lazov a ich vzdialenosť od farského kostola. Hoci boli Detvania často charakterizovaní ako zbožní ľudia, ich prežívanie viery malo aj svoju odvrátenú tvár: „*Lud je to ináče nábožný, do kostola chodieva rád, ale hovorí sa, že i tam rozmýšľa o tom, ktorá ovca je najtučnejšia v susedovom salaši. Cez pôst zhromažďujú sa pod krížom a spievajú nábožné piesne. Detvan nepozná inej viery okrem katolíckej a židovskej. Ostatné kresťanské viery sú u neho nie kresťanstvom*“ (Ferienčík, 1893a: 2). Na Podpoľaní (na území detvianskej farnosti) sa vyskytoval len minimálny počet nekatolíkov, a teda Detvania neboli konfrontovaní s náboženským napätím, čo súviselo s minimálnym výskytom zmiešaných manželstiev v Detve (Golian, 2014: 285–286).

Obyvatelia z Podpoľania boli v dobovom slovenskom diskurze reprezentovaní ako silní ľudia, ktorých zocelil nehostinný rodný kraj. Podľa slov miestneho duchovného P. Tomkuljaka (1893) dokázali prekonať pohromy ako kolektívne, tak i tie osobné: „*Vrba je len vrba. A keď ju zotnú, ona predsa vyháňa a rastie*“. Vytrvalosť Podpoľancov bola dopĺňaná šikovnosťou a dôvtipom, ktorým sa dokázali sami úspešne brániť na súdoch. Tomkuljak si všimol aj podpoľiansku praktickosť a zručnosť, podľa ktorej im nebola cudzia žiadna robota, „*čo chytí do ruky, to spraví*“ (Tomkuljak, 1893: 212). To bola vlastnosť, vďaka ktorej boli úspešní nielen v remesle, ale i v armáde (často zdôrazňovaná účasť Detvanov v Čiernom pluku).³⁵ Autor tejto charakteristiky svoju pozornosť sústredil aj na ženské pokolenie, kde okrem šikovnosti v hospodárstve pochvaľuje najmä umenie ich pradenia, tkania a vyšívania. Umelecké sklony si autor všimol aj pri tvorbe ľudových piesní, ktorými reagovali na rozličné životné situácie.

Podobne pozitívne vlastnosti, *vytrvalosť a odolnosť*, boli pripisované všetkým Slovanom žijúcim v Uhorsku už od začiatku 19. storočia. Tu sa objavuje ďalšia pozitívna národno-identifikačná vlastnosť detvianskeho obyvateľstva.³⁶ Detvania sa vo svojich svojráznych podmienkach sformovali do špecifickej etnografickej skupiny, ktorú bo-

34 Jej popis zo začiatku 20. storočia nachádzame: Zelienska, 1961: 71–76.

35 Tomkuljakova charakteristika Detvana je veľmi blízka vykresleniu pozitívnych vlastností Slovákov v interpretácii Eleka Fényesa v diele *Statistik des Königreichs Ungarn* z roku 1843. Tematizované boli najmä slovenská miernosť, oddanosť armáde a najmä pracovitosť, ktorá bola do veľkej miery determinovaná ťažšími životnými podmienkami, označovanými z hľadiska úrodnosti za najhoršie časti krajiny (Šoltés, 2012: 51–52).

36 Charakteristika Pála v diele *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*. Leipzig: Weygand'sche Buchhandlung, 1832 (Šoltés, 2012: 50).

Detvania v charakteristických širákoch. Zdroj: Orol, 1876, 7(5), s. 137.

Starec z Detvy. Obraz Jaroslava Augustu z roku 1903. Dielo pochádza zo zbierok SNM v Martine, ev. č. KH-833.

lo na prvý pohľad možno veľmi jednoducho odlišiť. Ako dominantná charakteristika je spomínaná ich urastená vysoká postava, ktorá korenila v Sládkovičovom verši o „šarvancoch Detvy ozrutných“ či vo zvolaní „Ako by Detva obrov nemala!“ (Sládkovič, 1919: 9). Vysoká postava obyvateľov Podpoľania bola už etablovanou charakteristikou v spoločnosti v čase vzniku Sládkovičovej básne, na konci 40. rokov 19. storočia. Aspoň tak to popisoval vo svojich pamätiach Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský (1956), ktorý uviedol, že istý „obrovský Detvan“ bol pozvaný na slovanský bál vo Viedni ako jeden z typických reprezentantov slovenskej krajiny. Okrem Detvana sa na bále objavili Gemerčan a Horehronec. Laskomerský mal s reprezentantmi Podpoľania ešte bližšiu skúsenosť krátko na to, počas revolučných bojov v meruôsmych rokoch, keď velil stotine pozostávajúcej z Detvanov. Okrem ich odvahy a dômyselnosti sa upieral na ich vysoké postavy, ktoré prirovnal k „vyberaným chlapom ako hora“ či „obrom“ (Zechenter-Laskomerský, 1956: 126, 196–198). Je však diskutabilné, či Zechenterova projekcia vlastných skúseností do minulosti nebola skôr poznačená dobou vzniku jeho pamätí. Tie boli písané retrospektívne, v dobe, keď už boli Detvania tak hodnotení pravidelne, pod vplyvom čoho mohol uviesť ako jedinú detviansku vlastnosť práve tematizovanú nadpriemernú výšku.

Vysoká postava bola ústrednou líniou charakteristiky Detvanov aj v 60. rokoch 19. storočia: „pre vysokú a silnú telesnú postavu po celom kraji vychýrení“ (Detva, 1869: 282). Podľa článku Maximiliána Huďeca sa dokonca nadpriemerná výška mužskej postavy z Podpoľania premietla aj do príslovia: „Ty si vysoký sta by si bol z Detvy“ (Huďec: 10). Už rozšírená deskripcia detvianskych mužov sa stala aj nosnou témou hesiel o Detve a jej ľuďe aj v českých náučných slovníkoch: „obyvatelé Dětvy jsou lidé pěkné postavy těla a snad mezi všemi Slovany říše Rakouské co do tělesné povahy nej-silnější. Muž na sedm stop vysoký mezi Dětvary není nic mimořádného, a této obrov-

ské výšce těla i jeho souměrnost a síla se rovná“ (Chrástek, 1862: 153). Ottův slovník pre túto vlastnosť považoval Detvanov za „vzor pravé mužné krásy“ a uvádzal o nich, že „jsou myslí odvážné, nehrozící se žádného nebezpečnosti (...) jsou silné, jako ze železa ukované postavy, nezřídka přes 2 m zvýší, černého jiskrného oka, ze kterého sálá mužná odvaha a nezkrocená hrdost“ (Dětva, 1893: 427–428). Týmto spôsobom sa romantický diskurz dostal do rodiaceho sa odborného štýlu a v českom prostredí doznieval prakticky až do konca 19. storočia.

Jeho základy položila spomínaná B. Němcová, podľa ktorej patrili medzi najkrajších mužov z oblasti Zvolena a okolia Detvania spolu s obyvateľmi z Očovej a Hrochote. Autorka vo svojom opise obdivovala najmä originálne „kečky“. Vlasy zapletené do štyroch vrkočov spustených po bokombradách a temene hlavy dodávali výzoru Detvana nádych jánošíkovej nebojácnosti, pričom boli „největší chloubou a pýchou“ detvianskych mužov (Němcová, 1859: 9; Dětva, 1893: 428). Doslovný prepis jej myšlienok prebral po 30 rokoch aj František Sláma v diele *Průvodce po Slovensku* (Sláma, 1889: 60–61). Spoločnú obsahovú líniu v prezentácii výzoru Detvanov objavujeme aj u ďalšieho jej tvorca pochádzajúceho spoza rieky Morava, Rudolfa Pokorného, ktorý o obyvateľoch Podpoľania napísal: „Těla mají jako z ocele, obličej výrazu plné, snedé a spod hustých obrví, z černých očí září smělost a odvaha. Zuby má každý jako zeď a vlasy dlouhé, husté, černé jako žůžol. Z předu mají je zapletené v pletence (kečky), které jim od čela po obou stranách tváří dolů visí“ (Pokorný, 1885: 185). Pokorného dielo bez väčších pochybností pramenilo v Němcovej pohľade na Podpoľanie, keďže aj on, podobne ako jeho predchodkyňa, sa vo svojom hodnotení kraja najviac odvolával na obyvateľov Detvy, Očovej a Hrochote.

V 90. rokoch 19. storočia popisoval jedinečnosť detvianskych kečiek a ich rolu v mužskej spoločnosti aj Ján Ferienčík: *Chlapi až do nedávna nosili „kečky“, teraz to už prestáva. Hanba bola tomu, kto mal ostrihanú hlavu, lebo to bol znak, že bol v árešte. Komu pri vojsku ostrihali hlavu, tomu sa hneď dostalo meno „vojak“ (...) a tu bola potupa pre ostrihanie vlasov zavrhnutá, kto však bol ostrihaný a nemal prímenia „vojak“, nesmel si v krčme ani medzi „kečkárov“ sadnúť* (Ferienčík, 1893a: 2). Jedinečný spôsob úpravy vlasov bol teda symbolom tradície a spôsobu života, ktorý bol unikátnym znakom v slovenskej ľudovej kultúre a prejavom rebélie. Ich pôvod nepoznali už ani samotní Detvania a pre ich nosenie argumentovali *dávnou obyčajou*. Nositelia týchto ozdôb sa o svoju pýchu príkladne starali, preplietali si ich remienkami a zdobili *ringalkami* (Zelienka, 1961: 18).

Romantizujúci obraz o podpoľianskom ľude dotváral K. A. Medvecký ešte krátko pred prvou svetovou vojnou, 12 rokov po svojom odchode z detvianskej fary, keď oživil tézu o vysokom vzraste Podpoľancov: „*Detvan vzrastom svojim vyniká nad priemer. Zvlášte medzi staršími mužmi jesto veľa štihlých, vysokých postáv. Licne kosti vyčnievajú, čelo vysoké, široké; ...*“ (Medvecký, 1913). K obrazu vysokej postavy sa u niektorých autorov objavovala detvianska postava aj s tmavohnedou pleťou a bujným temperamentom, čím chcel niektorými autormi byť argumentovaný detvianský pôvod u južných Slovanov (300-ročné jubileum Detvy, 1938: 280).

„TÍTO POLODIVÍ LUDIA ZO VŠETKÝCH PÔŽITKOV CIVILIZÁCIE POZNAJÚ LEN ALKOHOL“³⁷

Na konci 19. storočia sa obraz Detvanov a ich povahových charakteristík výrazne odklonil od romantického videnia. Podobne ako za romantickým obrazom krajiny a jej obyvateľov stálo málo informácií a skôr literárna fikcia, z rovnakých dôvodov sa objavovali aj negatívne vlastnosti Detvanov. Romantizujúca interpretácia roztratených lazov sa v „novej“ optike úplne vytratila a vzdialené osady sa stali nebezpečným miestom poskytujúcim úkryt pre zbojníkov a vrahov.

Po pol storočí sa z romantických predstáv mladej českej poetky Němcovej zmenili Detvania na zadymených mužov od „zapekačky“, ktorú stále držali v ústach a ich vlasy, namastené lojom spojené s výparmi pálenky v miestnej krčme, zobrali všetky ilúzie (Pacovský, 1910: 357). Podľa dobových správ bolo na Podpoľaní fajčenie fajky veľmi rozšírené a bolo neodmysliteľnou súčasťou života: „*Detvana si nemožno predstaviť bez fajky – „ani sa do buka nechytím, kým si nezafajčím...“ – povie si Detvan a je vraj presvedčený, že fajka mu dodá sily*“ (Hrebíček, 1936: 5). O obľúbenosti fajčenia medzi Detvanmi svedčia aj zoznamy fajčiarov z konca 80. rokov 18. storočia. Na prelome rokov 1779 a 1780 bolo v Detve evidovaných 30 fajčiarov, všetko mužov. Medzi niektorými sa na základe priezviska sa dajú predpokladať rodinné väzby, z hľadiska zamestnaneckej štruktúry najčastejšie fajčili kováči (Conscriptio Fumigator).

Dobová charakteristika Detvana bola dotváraná obrazom o nebezpečných „divochoch“, ktorí sa okrem krádeže nebáli ani vraždy. Peter Tomkuljak spomína (1893), že len „nedávno“ žilo obyvateľstvo v hmotnej prosperite, kde „každý druhý dom mal košiar oviec“³⁸ a niekoľko koňov. Otázne je však, ktoré obdobie autor myslel, keďže vzápätí spomína Čierny pluk Mateja Korvína zložený najmä z chlapov Podpoľania. Tieto idealizované spomienky stavia do protikladu s neblahou záhaľčivosťou niektorých obyvateľov okolia Detvy, s ktorou úzko súvisí úpadok kraja. Ten bol spojený aj s pranierovaným neduhom – alkoholizmom, ktorý však postihoval takmer všetko slovenské obyvateľstvo. P. Tomkuljak pomenúva aj rozšírený obraz o Detvanoch ako hrubých či skôr konfliktných a nebezpečných ľuďoch, s ktorými sa spája riziko kriminality. Táto povesť Detvanov „preslávila“ na konci 19. storočia v širokom okolí. Tomkuljakove skúsenosti hovorili o tom, že keď sa priznal k svojmu detvianskemu pôsobisku na Gemeri či na Orave, vyvolávala Detva negatívnu konotáciu o „zlých a mrcha ľuďoch“ (Tomkuljak, 1893: 212–213). Aj neskorší milovník Detvy a jej ľudu K. A. Medvecký mal pred svojím príchodom na Podpoľanie veľké obavy. V jeho okolí sa povrávalo, že „v Detve si jarmok bez bitky a krvi ani predstaviť nemožno“ a pre neho samotného „Zboj a smrť boly jej ekvivalentom.“ Pred odchodom z rodičovského domu ho pod vplyvom tejto povesti a strachu otčim vyzbrojil revolverom so slovami: „Bez toho mi ta nepôjdeš. Ty si prismelý, teba tam zabijú!“ (Medvecký, 1935: 31, 36).

Vysokú kriminalitu sa uhorské úrady snažili riešiť založením žandárskej stanice v Detve. Jej prítomnosť síce, prirodzene, znižovala kriminalitu, ale aj pridelení žandári údajne zneužívali svoje právomoci. Jeden z nich sa priznal E. Pacovskému (1910), že zabil až 12 miestnych mužov. Či to bolo reálne alebo nie, za ďalšiu vraždu

37 Grünwald, 1891: 6–7.

38 Obraz slovenského obyvateľstva predstavovaného najmä ako pastierov a bačov sa stal najrozšírejšou charakteristikou vidieckej populácie žijúcej na našom území. Tento symbol sa stal dominujúcim portrétom Slovákov, ktorí však reálne neodzrkadľoval prevládajúci spôsob obživy miestnych obyvateľov (Krekovičová, 1994: 140–147).

bol údajne suspendovaný a odsúdený na viacročný trest (Pacovský, 1910: 359). Miestna kriminalita bola spájaná aj s rastúcim alkoholizmom. Alkohol iba rozvážoval jazyk, emócie a miestnu výbušnú povahu mužov z Podpoľania (Hudec: 34). Čít nerozvážnej podpolianskej náture sa vo svojich pamätiach dotkol aj G. K. Zechenter-Laskomerský (1956), ktorý ako župný lekár nachádzal v celách banskobystrickej väznice najčastejšie Detvanov a Stožkárov.³⁹ Vo svojej praxi sa stretol aj s vážnejším prípadom nerozvážneho konania, keď istá mladá Detvianka svoju „svokru raz v hneve zatvorila do domu a podpálila strechu“ (Zechenter-Laskomerský, 1956: 260-262).

Opis negatívnych vlastností Detvanov nachádzame aj v článku B. Němcovej – o náklonnosti miestnych mladých chlapcov k zlodejským praktikám sa však vyjadrovala skôr pozitívne. Pravdepodobne pod vplyvom prevládajúceho romantizmu charakterizovala, bez bližšieho vysvetlenia, domácich obyvateľov ako „synkov zámožných sedlákov“, ktorí kradnú nie z potreby, ale skôr zo zábavy, a tak chcú dokázať svoju odvahu a mužnosť (Němcová, 1859: 9). Autorka teda vykreslila tieto vlastnosti v pozitívnom svetle, keď krádež spojená s odvahou bola ďalším znakom pozitívneho obrazu Detvanov. Tento opis dotvoril R. Pokorný (1885), ktorý uviedol, že potvrdil, že Detvania „činí tak z rozkoše, z překypující bujnosti“, ale „nyní však již „samo-paše“ takovéto přestávají“ (Pokorný, 1885: 186). Pestrejší opis záporných vlastností Detvanov priniesli autori, ktorí na Podpoľaní žili dlhší čas a sami zažívali ich negatívny dopad na vlastné životy. Peter Tomkuljak spomínal svoje neblahé skúsenosti s krádežami Podpoľancov a podľa Jána Ferienčíka (1893b) sa miestni obyvatelia často zúčastňovali bitiek a krádeží:

Detvani síce radi potiahli čo sa dalo vziať, ale preto hanbili sa chodiť s ostrihanou hlavou, lebo im to bolo ponižujúce, nie preto že ukradli, ale preto, že sa dali chytiť, že ukradenú vec zle skryli a preto i dnes panuje príslovie, keď niekoho za krádež trescú: „Nebijú ho preto že ukradol, ale preto že zle „zkoval“ (...) Detvan je veľmi náchylný v bitke, a „končiar“ obyčajne vždy nosí za naovlakmi. V bitke nepoužíva holiú päsť, ale vždy vyhľadá dáky zbroj: kôl, kameň, nôž. Ukradnúť ovcu nepočíta ani za krádež, ale iné krádeže sú dosť zriedkavé.

Detvan v klobúku s nízkou strieškou a tradičnou „zapekačkou“. Zdroj: Černokňazník, 1884, 7, s. 53.

³⁹ Stožok bol jeden z detvianskych lazov, dnes samostatná obec.

Neznámy pôvod mal detviansky strach z krádeže včelích úľov, ktoré pokladali za nedotknuteľné: „*ale ukradnúť včely pokladá za ten najťažší hriech. Kto včely ukradne ten má väčší hriech ako keby zabil človeka*“ (Ferienčík, 1893b: 1-2).

Na konci 19. storočia vyšla práca o Zvolenskej župe v rámci diela *Megyei monografik* (1891). Jej autorom bol bývalý zvolenský podžupan Béla Grünwald a predstavil v nej obraz Slovákov ako ho vnímala dobová maďarská publicistika. Tá z pohľadu maďarského autora hodnotila Detvanov objektívne. Slováci však jeho výpoveď považovali za negatívnu stereotypizáciu, o ktorej J. Škultéty uviedol, že ide o „*surový opis, bez lásky k slovenskému ľudu, ale v základných črtách pravdivý*“ (Škultéty, 1900: 348). Grünwald vo svojej charakteristike venoval pozornosť viacerým oblastiam, o ktorých písali už predchádzajúci autori detvianskej charakteristiky. Hodnotenie urastených postáv obyvateľov z Podpoľania sa v texte uhorského poslanca diametrálne otočilo z pozitívnej charakteristiky romantických pozorovateľov Detvy na symbol nebezpečenstva. Negatívne bol vykreslený aj obraz roztratených lazov, ktorých vzdialenosť znepríjemňovala život lazníkom a spôsobovala ich zaostalosť:

Niekde sa z týchto lazov stali celé obce, ale väčšia časť obyvateľov býva izolovane väčšinu roka nestýkajúc sa s inými ľuďmi, domy jeden od druhého sú vzdialené pol hodinu cesty, od matky-obce i na viac hodín. Títo polodiví ľudia zo všetkých pôžitkov civilizácie poznajú len alkohol, ktorý telesne hubí toto obyvateľstvo známe svojimi urastenými, statnými mužmi a ženami. Nápoj dostáva od nájomcu najbližšej krčmy, ktorý mu je zároveň bankárom, kupcom jeho vlny a iných produktov. Do chrámu, do dediny ide len na výročné sviatky, deti nechodia do škôl, kvôli veľkej vzdialenosti a v zime kvôli veľkému snehu. (Grünwald, 1891: 6-7).

S negatívnym pohľadom v očiach úradníkov sa však nositelia tohto obrazu vedeli vyrovnáť v ľudovej slovesnosti, čo dokazuje báseň, ktorú údajne počul a tak zaznamenal Izidor Žiak Somolický:

*Detvani, Detvani, pol sveta vás haní,
ale až nad horu, hania hrubí páni.
Prečože nás hania? Že sme im po vôli,
lebo neplačeme, keď nás veľmi bolí.
(Somolický, 1905: 18).*

Roztratené lazy podľa Grünwalda poskytovali miestnemu obyvateľstvu ideálne podmienky pre únik pred kontrolou štátnych úradov:

Nedostane sa k nim ani štátna správa či súdna moc. Lazník má dom postavený na vyvýšenom kopci, odkiaľ vidí ďaleko po kraji, a tak už z diaľky si všimne prichádzajúceho žandára či iného predstaviteľa výkonnej moci. Kým k nemu príde, má čas ukryť svoje veci, zahnať svoj dobytok do najbližšieho lesa, utiecť z domu, alebo ukryť mládenca volaného na asentírku. Preto ich predstavitelia úradov zvykli prekvapiť v noci. Tak zostávajú vo svojej divokosti i dnes, aj keď na území obývanom lazníkmi postavili už 11 škôl a väčšina mládenčov strávi niekoľko rokov pri vojsku, aj tak nebadáť na nich vplyv poľudštenia. (Grünwald, 1891: 7).

V krčmě. Obraz Otakara Štáfla. Zdroj: Dětva. Cyklus obrazů O. Štáfla z uherského Slovácka (1913). Praha, Politika.

Istým prvkom Grünwaldovho „poľudštenia“ bol i maďarský jazyk, s ktorým sa za nasledujúcich pätnástich rokov Detvania stretávali výrazne intenzívnejšie najmä v školách. Aj preto vo svojej výpovedi reagovali proti dobovému stavu a spôsobu vyučovania v štátnych školách:

*Kňaza by sme mali, dajte nám i školy -
ej, tie naše matky v lepšej škole boly.
Ej, veď naše matky učily milovať;
ako slovenčinu treba v srdci chovať. (...)*

*Nedajte, Detvani, decko si do školy,
radšej nech poháňa koníky a voly!
Každý Detvan v škole stáva sa panákom,
hanbí sa za otca, stáva sa zázrakom.
(Somolický, 1905: 18).*

Podžupan vo svojej charakteristike zašiel až k tvrdeniu, že tieto podmienky sú dôvodom nezvyčajnej kriminality detvianskeho obyvateľstva:

Skoro bez výnimky sú všetci zlodejmi, sčasti z núdze, sčasti lebo sa im to páči ako nejaká zábavka. Všetci sú bitkármi a vo viacerých prípadoch len tak zo zábavy, nie z nepriateľského popudu, dopichajú nožmi, alebo jeden druhého zabijú. Kto nebol z nejakého – podľa našich pojmov – zločinu obvinený a nejaký čas nesedel v župnom väzení, ten nemá ani veľkú úctu. Ten mládenec, ktorý toto neskúsil je terčom výsmechu a nemá ani veľkú šancu nájsť si frajerku spomedzi lazníckych dievčat. (Grünwald, 1891: 7).

Detvania aj na túto všeobecne rozšírenú charakteristiku našli vo „svojom“ obraze odpoveď, keď v humorne vyznievajúcej Somolického básni sa uvádza:

*„Padá na nás hana, že vraj sa bájame –
ej, keď na porúdzi inú kosť nemáme.
Keby sa Detvani často neklbčili,
v tom Zvolenskom zámku čože by robili?“⁴⁰
(Somolický, 1905: 18).*

Výnimočné podpolianske kečky sa v hodnotení podžupana zmenili na symbol divokosti miestnych mužov, ktorých sa moderná civilizácia nijako nedotkla: „*Vlasy si zapletajú do vrkočov s cifrovaným remeňom, ktorý je ich najväčšou ozdobou mužskej hlavy a sú veľmi nešťastní, keď pri rekrutovaní nemilosrdné vojenské nožnice donútiť sa ich vzdať*“ (Grünwald, 1891: 7). Bývalý zvolenský podžupan bol však pri plnení povinností svojej úlohy verejného činiteľa konfrontovaný s Detvou a jej okolím a určite poznal tento kraj z vlastných skúseností. Okrem toho ako presvedčený maďarský politik predstavil opis slovenského vidieckeho ľudu, ktorému významnejšia kultúrna a národná hodnota neboli vlastné.

Slovenské etnikum bolo v obrazoch maďarských autorov stereotypizované ako pltníci, drotári, predavači bryndze alebo robotníci, ktorí si hľadali prácu na juhu Uhorska. Existoval tak stereotyp jednoduchých a pracovitých ľudí, ktorý nebol v zásade nepriateľský (Simon, 2012: 171). Objavovalo sa však skôr podceňovanie prameňiace z nepochopenia rozdielností, ktoré definovali povahu Slovákov, teda obraz Bélu Grünwalda bol skôr príkladom zápornej stereotypizácie. Svoj pohľad definoval ako dôsledok nepriaznivých hospodárskych podmienok a zaostalého kultúrneho a sociálneho prostredia: „*Toto je stav kultúry obyvateľstva, ktorý je výsledkom hospodárskych podmienok, skutočná pohroma z pohľadu riadenia a udržiavania poriadku, ktorá sa ani nezmení, kým budú žiť takto izolovane, ďaleko od ľudí na lazoch medzi lesmi*“ (Grünwald, 1891: 7).

Negatívne vlastnosti Detvanov boli podobne ako pri iných skupinách spájané s rozšíreným fenoménom alkoholizmu. Ľudo Zelienska vo svojej práci (1961) uvádza, že išlo o veľkú zriedkavosť, ak sa v regióne objavil muž, ktorý nemal vo zvyku opíjať sa. Z toho pramenili mnohé konflikty prerastajúce k fyzickým atakom. Nebezpečnejšími boli obyvatelia lazov, ktorých Detvania nazývali „*zlezou*“, keďže sa do dediny zliezali z okolia (Zelienska, 1961: 18–19).

⁴⁰ V zámku vo Zvolene sídlil súd a väznica.

ZÁVER

Detvan a jeho krajina sa stali v literatúre najrôznejšieho druhu v druhej polovici 19. storočia pomerne reflektovaným pojmom. Vďaka tlačnému slovu a obrazu sa Detvan stával stále frekventovanejšou témou, za čo môže vďaka autorom dobového romantického diskurzu nadväzujúcim hlavne na lyrickú skladbu *Detvan* z pera Andreja Sládkoviča. Následný vyvíjajúci sa opis rodákov Martina Hudcovie a ich krajiny kulminoval v definícii absolútnej symbiózy pozitívnych ľudských a povahových vlastností, ktoré determinovali prototyp Slováka. Nerealistický opis pozitív Detvana sa dokonca dostával až do prvých encyklopedických diel z českého prostredia, u ktorých by sa skôr očakávali exaktné a verné závery, ako len sumár dobovej značne citovo podfarbenej literatúry.

Romantický obraz „Detvy a jej detí“ v druhej polovici 19. storočia sa plynule prelínal a posúval do pozitivizmu. Vzrastajúcim záujmom o ľudovú kultúru, zvykoslovie, tradície a spôsob života sa popri autoroch a ich monografických dielach množili aj prvé odborné periodiká, na ktorých stránkach bol venovaný priestor slovenskému kraju a jeho obyvateľom. Tento trend sa aj napriek stupňujúcej sa maďarizačnej politike moderne inštitucionalizoval v podobe Národopisného odboru Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Cieľom vznikajúcich odborných a popularizačných prác bol pochopiteľne ideálny (z pohľadu ich autorov pravdivý) obraz slovenskej krajiny, čistého charakteru jej obyvateľov, ich života a zvykov (Slavkovský, 2012: 31–38).

Pri sledovaní tohto obrazu nachádzame plynulý prerod detvianskych romantických hrdinov na nebezpečných zločincov a „korheľov“. Šťasti za ním možno nachádzať premenu zmýšľania autorov a prerod ich pôvodnej pozitívnej stereotypizácie na zápornú. Takto determinovaná interpretácia Detvana sa v priebehu druhej polovice 19. storočia výrazne zmenila, čo predstavuje isté špecifikum v porovnaní s obrazmi iných skupín slovenského obyvateľstva. Obrazy slovenskej krajiny a ich obyvateľov boli hlavne v slovenskom prípade aj v zahraničnom spriaznenom diskurze hodnotené stále pozitívne. V prípade Podpoľania sa počiatočný pozitívny obraz až hyperbolicky vyvinul do hodnotenia, ktoré tematizovalo prioritne negatívne vlastnosti Detvanov.

Na druhej strane „neblahé“ vlastnosti detvianskej krajiny a jej obyvateľov sa prakticky objavovali aj v skoršom diskurze romantickej literatúry, avšak ani slovenskí, či národovecky spriaznení českí autori sa im príliš nevenovali. Aj keď boli spomenuté, tak buď sa im dostalo len priestoru na okraji, alebo aj negatívne charakteristiky boli „oblečené“ do pozitívne vyznievajúcich črt, čo sme mohli vidieť na niektorých častiach z opisu Boženy Němcovej či Maximiliána Hudeca. Dielo Bélu Grünwalda bolo vskutku špecifickým nielen postojmi a interpretáciou samotného autora, ale aj kontextom obdobia vyhranenej nacionalizácie a s tým prepojených etnicky motivovaných konfliktov. Jeho štylizácia tak demonštrovala charakteristické črty negatívnej stereotypizácie, ktoré boli definované v úvode (Dudeková, 2012: 6; Krekovičová 2005a: 11–13).

Negatívny obraz Detvy a jej obyvateľov sa začal objavovať s vytrácaním romantickej literatúry, ktorá v nich neustále oživovala Sládkovičovú interpretáciu hrdinov Čierneho pluku a spravodlivých prototypov Slovákov. Autori patriaci k realizmu si zložili „ružové okuliare“ a neostýchali sa prezentovať reálne a neraz aj negatívne prvky života na Podpoľaní. Do istej miery však toto negatívne zobrazovanie detvianskych vlastností tkvelo v súvislosti, že región a jeho domáci boli stále málo poznaní. To spôsobovalo najmä u „cudzieň“ návštevníkov nedôverčivosť a viaceré podozrievania. Prirodzene, ako obyvatelia v iných regiónoch či krajinách, aj na Podpoľaní sa objavovali situácie, ktoré ne-

robili miestnym dobré meno. Prípady, ktoré hovorili o prchkej povahe a „ručnom-stručnom“ riešení konfliktov, sa medzi neprajníkmi šírili veľmi rýchlo. Na jarmokoch, ktoré „sa bez bitky a krvi“ nezaobišli, sa často objavovali lazničke typy roľníkov, čo spravidla žili na odľahlých samotách, kde sa riešili nedorozumenia iným spôsobom ako v mestskom, viac kultivovanom priestore. Tu vznikal konflikt medzi jednoduchým až primitívnym spôsobom správania a pohľadom kultúrnej spoločnosti, ktorú stále častejšie reprezentovali prichádzajúci návštevníci Detvy.

Treba preto pochopiť, že 24-ročný novokňaz Karol Anton Medvecký mal reálny a opodstatnený strach pred príchodom do svojho prvého pôsobiska. Negatívny obraz o Detve sa síce viacerí autori snažili „vybieliť“, častejšie však počúval o konkrétnych prípadoch, ktoré umocňovali chýr o nebezpečnosti jeho budúcich farníkov. Ich ohlas posilňovala negatívna stereotypizácia, ktorá sa šírila hlavným dobovým médiom – tlačou. Na Medveckého zmene názoru možno sledovať rozpor medzi „mýtom“ a realitou, keď sa pri bližšom stretnutí s predmetným prostredím nielen presvedčil o opa-ku, ale prerod jeho pohľadu „prerástol“ do zaľúbenia si krajiny a jej obyvateľov.

Premena formujúceho sa obrazu Detvanov a ich krajiny v tomto svetle nemusela teda predstavovať iba hyperbolický prechod od pozitívneho zobrazovania do negatívneho pohľadu. Pri sledovaní nasledujúcej etapy slovenskej literatúry či skôr vedy a kultúry (etnografiu, beletriu a muzikológiu nevynímajúc), by sme boli svedkami ďalšieho preklopenia stereotypu, tentoraz naspäť do pozitívnej roviny. Dokazuje nám to teda záver, že do istej miery obraz Detvy a jej obyvateľov záležal od vývoja literárneho štýlu a tiež od kultúrneho prostredia doby vzniku príslušných prameňov. V ňom nachádzame jasnú a do istej miery aj prirodzenú hranicu medzi autormi, ktorí sa na Detvu pozerali ako na „svoju“, a tými, ktorí ju považovali za „cudzí“ a „nepriateľský“ fenomén.

LITERATÚRA

- 300-ročné jubileum Detvy (1938). *Slovenský ľud*, 18(10), 280–281.
- Bel, M. (1736). *Notitia Hungariae novae geographico historica*. Tomus Secundus.
- Čaplovič, J. (1997). *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava, SPN.
- Darulová, J. (2006). Detva – heteroobrazy a konotácie. In: T. Figurová (Ed.), *Detva. Tradície, premeny a súčasnosť*. Detva, Podpolianske múzeum, s. 93–99.
- Detva (1869). *Obzor*, 7(36), 282.
- Detva v akvareloch Jaroslava Augustu* (2001). Detva, Podpolianske múzeum.
- Đetva (1893). In: *Ottův naučný slovník* (zv. 7, s. 427–428), Praha.
- Dudeková, G. (2012). Etnické stereotypy v období nacionalizmu: problémy a výzvy. (Úvod). *Forum Historiae*, 6(2), 1–14. Získané 8. októbra 2013, z http://www.forum-historiae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/dudekova.pdf
- Ferienčík, J. (1893a). Detva. Etnografické črty II. *Slovenské noviny*, 8(52), 2–3.
- Ferienčík, J. (1893b). Detva. Etnografické črty III. *Slovenské noviny*, 8(54), 1–2.
- Golian, J. (2014). Život detvianskej farnosti v pulze „dlhého“ storočia. *Acta Historica Neosoliensia*, 17(1–2), 281–309.
- Golian, J. (2015). Zrod a cesty monografie Detva z pera Karola Antona Medveckého. In: M. Soláriková (Ed.), *Kniha 2015*. Martin, SNK, s. 355–383.
- Grünwald, B. (1891). Zolyom Vármegeyi. In: J. Kőrösi (Ed.), *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, s. 3–7.
- Gyetva. (1895). In: *A Pallas Nagy lexikona* (zv. 8, s. 409). Budapest.
- Gyetva (1913). In: *Révai Nagy Lexikona* (zv. 9, s. 166), Budapest.

- Haluzický, B. (1952). *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava, Tatran.
- Hapák, P. a kol. (1986). *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. Bratislava, Veda.
- Herman, O. (1899). A magyar ősfoglalkozások köreből. *Természettudományi Közlöny*, 23(357), 225–271.
- Horný vidiek – Felvidék (2014). Bratislava, Kaligram.
- Hřebíček, J. (1936). Na posiedke v Detve – v najrázovitejšej slovenskej dedine. *Slovenský denník*, 19(193), s. 5–6.
- Hurban-Vajanský, S. (1884). Detvan. *Černokňazník*, 7, 53.
- Chrástek, M. (1862). Dětva. In: *Riegrův slovník naučný* (zv. 2, s. 153–154). Praha.
- Kleinschnitzová, F. (1928). *Andrej Sládkovič a jeho doba*. Praha, A. Bečková.
- Krekovičová, E. (1994). Od obrazu pastiera v slovenskom folklóre k národnému symbolu. *Slovenský národopis*, 42(2), 139–152.
- Krekovičová, E. (2005a). *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a v politike*. Bratislava, Ústav etnológie SAV.
- Krekovičová, E. (2005b). Sociálna / kolektívna pamäť a stereotypy: K niektorým metodologickým a terminologickým problémom. In: *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické využitie*. Bratislava, Veda, s. 51–65.
- Krekovičová, E., Panczová, Z. (2013). Obraz nepriateľa v počiatkoch slovenskej politickej karikatúry. Vizuálne stereotypy v časopise Černokňazník v rokoch 1861 – 1910. *Slovenský národopis*, 61(1), 31–54.
- Medvecký, K. A. (1901). O ľudovom umení v Detve. *Sborník MSS*, 6, 144–152.
- Medvecký, K. A. (1905). *Detva. Monografia*. Detva.
- Medvecký, K. A. (1907). Detvanský kroj. *Český lid*, 14, 367–375.
- Medvecký, K. A. (1913). Úvod. In: *Dětva. Cyklus obrazů O Štáfla z uherského Slovácka* (nepag.). Praha, Politika.
- Medvecký, K. A. (1935). *Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám*. Trnava, Nákladom Fr. Urbánka a spol.
- Medvecký, K. A. (1995). *Detva. Monografia*. Zvolen, Združenie Jas.
- Mráz, A. (1945). *Andrej Sytniansky v slovenskej literatúre sedemdesiatych rokov XIX. storočia*. Martin, Matica slovenská.
- Němcová, B. (1859). Kraje a lesy ve Zvolensku. *Živa*, 7(1), 1–13.
- Pacovský, E. (1910). Na Dětvě. *Slovenské dielo. Revue pre literatúru a umenie*, 1, 227–236; 286–292; 357–365.
- Pisoň, Š. (1969). Detva. *Vlastivedný časopis*, 18, 150–172.
- Pokorný, R. (1885). *Z potulek po Slovensku 2*. Praha.
- Simon, A. (2012). Menšinové stereotypy. Obraz Čechov a Slovákov v prácach maďarských autorov zo Slovenska v medzivojnovom období. *Forum Historiae*, 6(2), 165–175. Získané 8. októbra 2013 z http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/simon.pdf
- Slavkovský, P. (2012). *Slovenská etnografia*. Bratislava, Veda.
- Sládkovič, A. (1919). *Detvan*. Turčiansky Sv. Martin, KÚS.
- Sláma, F. (1889). *Průvodce po Slovensku*. Praha.
- Somolický. (1905). Nová detvanská. *Černokňazník*, 30(3), 18.
- Škultéty, J. (1900). Detvania – Hercegovinci. *Slovenské Pohľady*, 20(7), 346–349.
- Škvarna, D. (2004). *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica, FHV UMB.
- Šoltés, P. (2012). „Maďar je ohnivý ako Talian... Slováč je, tak ako Poliak, oddaný pálenke“. Národný charakter Slovákov a Maďarov v uhorských a rakúskych štatistikách do roku 1848. *Forum Historiae*, 6(2), 33–55. Získané 8. októbra 2013, z http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/soltes.pdf
- Tomkuljak, P. (1893). Detvan. *Tovaryšstvo*, 1, 211–217.
- Truchlý, A. (1876). Detvania. *Orol*, 7(5), 150–151.
- Zelienka, L. (1961). *Detvianska nátura. Humoristické rozprávky a poviedky Matúša Biciana*. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo.
- Zechenter-Laskomerský, G. K. (1956). *Päťdesiat rokov slovenského života. Vlastný životopis. Časť prvá*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Zemko, J. a kol. (1988). *Detva*. Martin, Osveta.

Pramene

- J. A. (Janko Alexy). *Umelec objavuje Detvu*. Uložený v Archíve Slovenskej národnej ga-

lérie, fond Emil Pacovský, V. Tlačený materiál, Neidentifikované noviny, sign. 11 C 46.

List K. A. Medveckého F. Šujanskému z 16. júla 1901, Uložený v Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, fond VI., sign. M 102 B18.

Hudec, M. *Detvan*. Uložený v fond - C - Náučné a iné práce. sign. C 1425.

Conscriptio Fumigator in medio Processu Co-

mitatus Zoliens Inferiori Anno 1779 Die 1ima & Subsequis Mensis Oct peracta; Conscriptio Fumigator in medio Processu Comitatus Zoliens Inferiori Anno 1780. Uložený v Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Zvolenská župa. Polizeiverordnungen fasc. 2.1 - 103 1777 - 1847.

Obrazy Jaroslava Augustu „V nedeľu pred kostolom“ a „Starec z Detvy“ uložené v SNM Martin, ev. č. KH-823 a KH-833.

O AUTOROVI

JÁN GOLIAN (*1986, Detva) - absolvoval doktorandské štúdium v odbore slovenské dejiny na Katolíckej univerzite v Ružomberku, obhájil dizertačnú prácu *Konfesionálne a sociálne determinanty demografického vývoja na Podpoľaní v dlhom 19. storočí*. Pracuje ako archivár v Archíve Banskobystrickej diecézy, venuje sa výskumu dejín populácie, regionálnych a cirkevných dejín, výskumu dejín každodennosti, rodinnému zvykosloviu, národopisnej literatúre, kultúrnej antropológii. Je autorom viacerých textov v domácich a zahraničných odborných časopisoch a zborníkoch, je spoluautorom obecnej monografie *Detva* (2016).